

Manuel Cuenca

L'oci com a àmbit d'Educació Social

Resum

En un moment en què l'oci se'ns presenta com un fenomen de gran transcendència per a la societat, l'article mostra, als qui s'interessen per l'Educació Social, els nous plantejaments que se susciten a l'entorn de l'oci com un àmbit de pensament, acció i intervenció. Es formulen i miren de respondre dues qüestions essencials: En quina mesura es relaciona l'oci amb l'Educació Social? I, és l'oci un àmbit d'actuació de l'Educació Social? Prenent com a referència el coneixement i l'experiència de l'autor en el camp dels Estudis d'Oci, l'article dona resposta a aquests interrogants amb diferents arguments, partint d'una clarificació de conceptes necessària per abordar el tema en el futur.

Paraules clau

Educació de l'oci, Educació social, Experiència d'oci, Oci, Temps lliure

El ocio como ámbito de Educación Social

En un momento en el que el ocio se nos presenta como un fenómeno de gran trascendencia para la sociedad, el artículo muestra, a quienes se interesan por la Educación Social, los nuevos planteamientos que se suscitan en torno al ocio como un ámbito de pensamiento, acción e intervención. Se formulan y tratan de responder dos cuestiones esenciales: ¿En qué medida se relaciona el ocio con la Educación Social? y ¿es el ocio un ámbito de actuación de la Educación Social? Tomando como referencia el conocimiento y la experiencia del autor en el campo de los Estudios de Ocio, el artículo da respuesta a estos interrogantes con distintos argumentos, partiendo de una clarificación de conceptos necesaria para abordar el tema en el futuro.

Palabras clave

Educación del ocio, Educación social, Experiencia de ocio, Ocio, Tiempo libre

Leisure as a field of Social Education

At a time when leisure is seen as highly important for society, the article explains to those interested in Social Education the latest approaches to leisure as a field for thought, action and intervention. Two basic questions are posed and addressed: To what extent is leisure related to Social Education? And, is leisure a field of activity for Social Education? Taking the writer's knowledge and experience in Leisure Studies as a point of reference, the article responds to these questions with various arguments, starting by clarifying the concepts required to tackle the subject in the future.

Key words

Leisure education, Social Education, Leisure experience, Leisure, Free time

Autor: Manuel Cuenca

Títol: L'oci com a àmbit d'Educació Social

Referència: Educació Social, núm. 47, p25 p40.

Adreça professional: Universidad de Deusto
mculenca@fice.deusto.es

▲ Introducció

Vivim en una societat caracteritzada per l'accés a un oci generalitzat, entès com una de les experiències més desitjades i representatives de la nostra època. Somniem amb les vacances, els viatges, la fruïció de la Natura o les ofertes culturals, esportives i recreatives a escala global. A aquestes i moltes altres ofertes de les quals podem gaudir gràcies al desenvolupament de les tecnologies, els mitjans de comunicació, les polítiques de benestar o les possibilitats de desplaçament, l'anomenem oci o, cada cop més, experiències d'oci.

La transformació de la manera de percebre l'oci ha anat paral·lela als canvis de mentalitat en altres camps de la vida moderna, als quals no pot ser aliena l'Educació Social. Aquest article pretén presentar, a aquells qui s'interessen per aquesta àrea de l'educació, els nous plantejaments que se susciten ara en considerar que l'oci és un àmbit de pensament, acció i intervenció de l'educador social. Ho farem mirant de respondre a dues qüestions essencials: en quina mesura es relaciona l'oci amb l'Educació Social? I, és l'oci un àmbit d'actuació de l'Educació Social?

Abordem l'Educació Social sabent que, malgrat l'avenç experimentat els darrers anys, ens trobem davant un concepte de difícil precisió, ja que la manera d'entendre'l pot variar segons "la ideologia, la filosofia i la visió antropològica des de la qual s'aborda el seu coneixement científic" (Petrus, 1997:12). Tanmateix, la limitada extensió d'aquest article, ens condueix a precisar, com més aviat millor, de quina Educació Social parlem. Més enllà dels plantejaments generalistes proposats per García Garrido, Alejos i Rodríguez (2001: 23), centrats en el binomi Educació i Societat, o d'altres més associats a grups d'edat o col·lectius amb necessitats especials (Gómez 2000: 411) ens referim aquí a l'educació social encomanada a l'educador social, és a dir, aquell que, a criteri de Félix, Sepúlveda i Gonzalo (2008: 21) actua com "agent de formació que intervé en processos formatius no acadèmics o, almenys, la finalitat immediata de la qual no és la consecució d'un títol acadèmic o el desenvolupament d'un currículum formatiu oficial". Aquesta primera delimitació fa veure que estem davant un àmbit d'actuació en el qual els processos educatius se centren en el desenvolupament personal i comunitari, on les experiències d'oci tenen una presència dominant.

En quina mesura es relaciona l'oci amb l'Educació Social?

Ens referim aquí a l'oci i no al temps lliure

En primer lloc hem de precisar que ens referim aquí a l'oci i no al temps lliure com a espai d'intervenció. En aquest sentit, sóc conscient que el concepte d'oci que s'utilitzarà com a referent en aquest article, s'allunya de l'estandardització que proposa la societat de consum. Però he volgut as-

senyalar la visió positiva i humanista, perquè aquest plantejament pot guiar l'actuació en altres enfocaments més innovadors.

Durant els últims 25 anys he escrit amb certa reiteració sobre allò que entenc per oci; ara ho faig, un cop més, tot i que per a això recorri a alguns dels meus textos més recents (Cuenca, 2000, 2004, 2006, 2008). L'oci és un concepte amb moltes significacions, per la qual cosa pot ser comprès de diverses maneres. Habitualment, l'identifiquem amb les accions diferenciades del treball i, des d'aquest punt de vista, caracteritzades per la no obligatorietat, pel gaudi i la diversió. No és habitual que ens preguntem sobre allò que entenem per oci, però sí que ens qüestionem sobre allò que desitgem fer i sobre allò que ens plau. Les experiències d'oci es relacionen tant amb la pròpia vivència personal com amb l'entorn social en què hom viu.

A l'*Instituto de Estudios de Ocio* de la *Universidad de Deusto*, que dirigeixo des de fa anys, contextualitzem la nostra tasca a partir del concepte d'Oci Humanista. Aquest és un plantejament que parteix del coneixement científic que permet aprofundir en el coneixement de l'oci en general, orientant-lo envers propostes d'acció que defensin els valors humans i la llibertat de les persones. Entenem que l'oci és una experiència humana (personal i social) intencional, de naturalesa autotèl·lica, entès com a àmbit de desenvolupament i dret humà, al qual s'accedeix mitjançant la formació. L'oci autotèl·lic es correspon amb les experiències d'oci que es realitzen d'una manera satisfactòria, lliure i per si mateixes, sense una finalitat utilitària.

L'oci humanista, del qual parlem, té les seves arrels en la cultura clàssica. La important elaboració conceptual duta a terme en la cultura grega, present en el pensament de Plató i Aristòtil, va tenir i segueix tenint una incidència transcendental. Per a ells l'oci no era un mer mitjà per seguir treballant sinó un fi en ell mateix, la meta i el camí d'una vida feliç, el "principi de totes les coses" com va defensar Aristòtil en la *Política*, en tant que serveix per aconseguir el fi suprem de l'home que és la felicitat. L'oci clàssic és un oci unit a l'esforç i a l'exercici de la llibertat. Esforç i llibertat són presents tant en l'exercici físic com en l'intel·lectual, són valors compartits que permeten la trobada entre els competidors, però també l'intercanvi intel·lectual entre els amants del coneixement i la cultura. Si suprimim aquests dos aspectes de l'oci grec ens quedem sense allò essencial.

L'oci humanista del qual podem parlar en el segle XXI no es correspon amb el clàssic en les seves manifestacions culturals, pròpies de cada època, sinó en el seu substrat axiològic i en la importància social que se li atorga com a valor (Elzo i Silvestre, 2010). Una manifestació significativa de l'oci humanista dels nostres dies podria ser l'anomenat oci experiencial. Oci experiencial és aquell que es fonamenta en la vivència d'experiències memorables. És una nova manera d'entendre i identificar l'oci, que condueix a panorames diferenciats als quals estàvem habituats al pensar en l'oci com a àmbit d'intervenció social en el passat segle XX; és a dir, l'oci entès com a temps lliure o com a pràctica d'una determinada activitat: en l'economia, el turisme o el màrqueting.

L'oci és una experiència humana intencional, de naturalesa autotèl·lica

Tornant a la pregunta que fèiem al començament d'aquest epígraf, en quina mesura és l'oci un àmbit d'Educació Social? Des del meu punt de vista, l'oci que interessa l'Educació Social no és un oci associat a la diversió sense més, sinó aquell que té un potencial de desenvolupament humà, aquell que facilita que les persones, les comunitats i les societats accedeixin a graus superiors d'humanització. Socialment l'oci té un gran potencial com a motivador de dinàmiques de participació, cohesió i identificació social; però també com a àmbit de desenvolupament experiencial. Ens aturem breument en aquests aspectes.

L'oci en les dinàmiques de participació, cohesió i identificació

L'oci com a referent de participació, cohesió i identificació social té una àmplia trajectòria, suficientment documentada en la bibliografia editada els darrers anys. Només cal recordar alguns exemples propers per situar-nos en la seva transcendència i envergadura. El passat novembre es va celebrar la 40 edició de la marató de Nova York en la qual van intervenir 45.000 aficionats, seleccionats de les més de 100.000 sol·licituds que es reben any rere any. Sorpren que dels 127 atletes que van participar a la primera edició (1970) s'hagi passat a unes xifres tan àmplies, que fan d'aquesta competició el més important esdeveniment de la ciutat. La participació, en aquest cas, ja no és només local sinó global, i es calcula que la prova mou a l'entorn de 200 milions de dòlars. Un educador no pot deixar de preguntar-se per la causa de semblant participació, a l'igual que no resulta arriscat afirmar que la resposta cal associar-la a les experiències d'oci que proporciona, similars en el fons, tot i que diferents en la forma, a les viscudes en tot el món amb motiu de la celebració d'altres esdeveniments esportius. Tenim un exemple recent en el campionat Mundial de Futbol celebrat a Sud-àfrica, on es va poder veure amb claredat les manifestacions de cohesió i identificació amb els equips i les banderes a les quals representaven.

Més enllà d'aquests exemples, la participació, la cohesió i la vivència identitària es viuen sovint entre els més diversos grups d'aficionats, ja sigui en pràctiques d'oci esportiu, lúdic, cultural, festiu, ambiental-ecològic, solidari o de qualsevol altre tipus. Roger Sue (1980) ha destacat tres conseqüències significatives en les pràctiques d'oci: sociabilitat, simbolisme i teràpia. L'autor es planteja que les condicions del treball modern, la urbanització intensiva i el nou hàbitat han generat un empobriment de la comunicació interpersonal i un aïllament que només sembla trobar el seu contrapunt en les noves oportunitats i experiències d'oci. Simbòlicament assenyalava que, tot i que sovint l'oci és un signe de pertinença a una determinada categoria social, allò cert és que també és símbol d'afirmació personal respecte als altres. La uniformitat i un cert mecanicisme en les formes de treball ha impulsat la necessitat de distingir-se socialment en les diversions, d'afirmar la personalitat

a través de l'elecció de les activitats d'esbarjo. Per a Sue, les noves oportunitats d'oci permeten tant certa mobilitat social com la possibilitat d'emancipació de les divisions socials i d'expressió segons els propis desigs i gustos.

L'oci com a àmbit de desenvolupament experiencial

L'oci experiencial invita a considerar que qualsevol intervenció en aquest àmbit s'ha d'iniciar a partir del coneixement del fenomen de l'oci en si mateix, en tant que experiència personal i social. Des d'un punt de vista personal l'experiència d'oci és un esdeveniment viscut per una persona, a la qual li proporciona un coneixement o un canvi personal, com a conseqüència d'haver sentit, conegut o presenciat quelcom.

Es parla d'*esdeveniment* en el sentit de quelcom que succeeix fora del subjecte, que li és exterior; però, alhora, l'afecta íntimament, transformant el seu coneixement i la seva manera d'entendre el món. Aquesta transformació es deu a la vivència personal i directa en la qual s'impliquen els sentits, les sensacions, sentiments, coneixements, conceptes i idees. L'experiència és sempre experiència d'algú, però aquest algú és permeable, obert al canvi. Això permet que deixi una petjada en el subjecte que l'experimenta. D'aquí que Jorge Larrosa (2006) afirmi que el subjecte d'una experiència és un subjecte pacient, passional.

Socialment, les experiències d'oci es relacionen tant amb la pròpia vivència personal com amb l'entorn social en el qual es viu, s'integren en un context. El context és quelcom que ens envolta des d'abans del naixement, tot condicionant les experiències. Les persones som, alhora, objectes passius i subjectes actius pel que fa al context, ja que, per una banda, condiciona els nostres actes i, per l'altra, podem actuar sobre ell modificant-lo. Aquest últim aspecte adquireix un valor especial quan el pensem des de l'Educació Social.

Experiències d'oci i educació social

Les pràctiques educatives en general i, les d'educació social especialment, són expressions d'una tasca que sorgeix de la societat i per a la societat, en un context que es correspon amb un "complex sistema d'institucions, agents, realitats materials i simbòliques" en què es presenta el món "com una construcció social, supeditada als avatars d'un ampli conjunt de factors polítics, culturals, econòmics, axiològics o tecnològics a la comprensió dels quals accedim des d'una perspectiva diacrònica." (Caride, 2005:54) En aquest context social, l'oci que es viu com a tal, amb llibertat i autotel·lisme, ofereix escenaris de desenvolupament comunitari que permeten dur a terme experiències d'oci solidari, relacionades amb un oci just, sostenible i inclusiu.

Les noves oportunitats d'oci permeten certa mobilitat social com la possibilitat d'emancipació de les divisions socials

L'oci que es viu com a tal, amb llibertat i autotel·lisme, ofereix escenaris de desenvolupament comunitari

- *L'oci solidari* té el seu fonament en el desig d'ajudar altres persones (Cuenca, 2005). Això comporta, d'una banda, la voluntat de cooperar en la seva felicitat i, de l'altra, la proposta d'afavorir experiències gratificants, que són difícils d'entendre sense relacionar-les amb l'experiència d'oci. La dimensió solidària de l'oci exigeix prendre consciència de les dificultats per tenir vivències gratificants mínimes, i comprometre's, en la mesura que cadascú pugui, per tal de contribuir al dret i a la igualtat d'oportunitats, que també pot fer-se realitat en l'oci i des de l'oci. La vivència solidària de l'oci és un potencial de gran transcendència per a una comunitat, en propiciar que es facin realitat experiències de desenvolupament comunitari. Mentre els moviments socials, polítics o culturals centren aquest desenvolupament en la reivindicació de la justícia i l'augment de qualitat de vida en general, en l'àmbit de l'oci l'actuació es realitza des de la necessitat d'omplir el temps lliure de la població, des del desig de participar en una experiència altruista o des de la reivindicació d'un estil de vida millor en el qual la vivència d'oci té una ubicació adequada.

Per a Stebbins (1996:219), l'activitat voluntària és un tipus d'oci seriós que es distingeix d'altres tipus per l'altruisme que “invariablement l'impulsa”. Per a aquest autor l'expressió de l'altruisme és una recompensa del voluntariat en si mateix, una forma principal, si no la forma principal d'enriquiment personal, trobat en aquest tipus d'activitat. Molts voluntaris que realitzen la seva tasca en àmbits d'oci, com art o esport, diuen experimentar la satisfacció de fer sorgir el talent d'altres persones, fent possible que una orquestra, un cor o un equip esportiu puguin ser elements d'ajuda i gaudi per a una comunitat.

- *L'oci just* s'explicita directament o indirectament en el reconeixement del dret dels ciutadans a manifestacions com la cultura, l'esport, el turisme, etc. Normativament i legalment és un dret inherent a la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948. A ella s'hi van unir posteriors declaracions de caràcter universal, com el Pacte Internacional dels drets econòmics, socials i culturals de 1966; la declaració del Consell per a la Cultura i la Cooperació, efectuada el juny de 1966 i d'especial importància per a l'esport; la Declaració de Manila de 1980, efectuada per l'Organització Mundial del Turisme, etc. En el nostre cas concret, el dret a l'oci és explícitament reconegut en la Constitució Espanyola de 1978, articles 40 i 43. També es pot dir que participen d'aquest mateix dret els articles referits al turisme, la cultura, el foment de l'esport i l'educació física o el desenvolupament comunitari. Es pot afirmar que, almenys a escala de principis, és un dret articulat. Una altra cosa és l'acció quotidiana, on es constaten mancances a les quals no pot ser indiferent l'Educació Social.

L'afirmació de l'oci com a dret implica el deure de defensar-lo. Per a Karla Henderson (2000: 38) oci i recreació contribueixen a la justícia social, entesa com equanimitat i fer allò correcte: “Qualsevol defensor

de l'oci compromès amb temes relacionats amb la qualitat de vida i el desenvolupament humà s'hauria de comprometre també amb els valors fonamentals de justícia, equitat i capacitat. La capacitat, de la qual tant s'ocupa una adequada educació social, també fa referència als sentiments que cada persona experimenta en participar en la vida, incloent el seu oci i el fet de tenir-ne control.

- *Oci sostenible.* L'aplicació de la sostenibilitat a l'oci suposa una ampliació de la concepció temporal del fenomen. Des d'aquest punt de vista l'oci es contempla, no només com una vivència de present, sinó amb una projecció de futur a la qual no és aliè el manteniment del passat dels pobles. Ens referim a una projecció, a escala social, d'allò que succeeix amb l'experiència d'oci en qualsevol de nosaltres. Una experiència humana és, abans que res, un procés temporal arrelat en la nostra existència i en la societat en la qual ens inserim, la realització del nostre oci té molt a veure amb l'edat, les circumstàncies que ens envolten i les nostres pròpies motivacions.

Les pràctiques d'oci poden millorar o danyar el medi ambient (del qual també nosaltres en formem part). L'impacte sobre l'entorn natural i social imposa algunes consideracions que haurien d'influir a l'hora d'optar per determinades experiències d'oci. Es podria dir que vivim un oci sostenible en la mesura que és coherent amb el nostre passat, les aspiracions de futur i el context en el qual ens desenvolupem. La vida no és solament allò que som, sinó allò que hem estat i allò que desitgem ser.

- *Oci inclusiu.* La inclusió és una actitud relacionada amb un sistema de valors i creences i no només un conjunt d'accions. Assumeix que la convivència i l'aprenentatge en els grups ha de tenir en compte les diferències com la millor forma de beneficiar tots i cadascú. Els valors que comporta la inclusió són: acceptació, pertinença, relacions personals, interdependència i consideració de tots els agents implicats com a comunitat (famílies, professionals, etc.).

El Manifest per a un oci inclusiu, promogut per la *Cátedra Ocio y Discapacidad del Instituto de Estudios de Ocio* de la *Universidad de Deusto* (2003) i ratificat per l'ONCE, Fundación ONCE, el CERMI i altres associacions, considera fonamentals els següents aspectes: d'una banda, un entorn inclusiu, en el qual totes les persones tenen cabuda i s'interrelacionen; de l'altra, un model d'oci entestat a posar la força i l'accent en sentir, pensar i fer. Tot potenciant la capacitat de sentir la diferència com un valor que s'ha de desenvolupar, posant en pràctica experiències d'oci per a tots, inclusives, amb les implicacions físiques, comunicatives i socials.

Totes aquestes qüestions que pertanyen al món de l'Educació Social, difícilment es poden tractar des de la perifèria, des del desconeixement d'allò que és i significa l'oci experiencial. Sense aquest coneixement és impensable que, com assenyala Sáez (1988:12), quan els educadors socials actuïn, "ho

facin conscients dels contextos i marcs que condicionen de diversa manera, a diferent nivell i grau, els processos que posen en marxa”.

L'Oci és un àmbit d'actuació de l'Educació Social?

L'espai limitat d'aquest article ens impedeix perdre'ns en digressions sobre les possibles àrees d'actuació de l'Educació Social. Situant-nos en un plantejament que respon d'una manera concreta a la situació actual, José Antonio Caride (2005: 111-112), partint de la reflexió de múltiples autors, considera que es poden ressaltar sis grans àmbits d'actuació de l'Educació Social:

- *L'educació permanent*, amb especial èmfasi en *l'educació - formació d'adults*, inclosos els programes educatius per a gent gran.
- *La formació laboral i ocupacional*, les propostes de la qual han trobat en la *pedagogia laboral* una important via per a la seva sistematització i desenvolupament acadèmic professional.
- *L'educació en i per al temps lliure*, emmarcades dins d'allò que s'identifica com a *pedagogia de l'oci*.
- *L'animació sociocultural i el desenvolupament comunitari*, com a opcions obertes a la tasca educativa en les polítiques culturals i el treball en les comunitats locals.
- *L'educació especialitzada* en situacions associades a problemes d'exclusió, inadaptació i marginació social, que per a alguns autors ha començat a projectar-se en allò que s'ha arribat a anomenar pedagogia de la inadaptació social.
- *L'educació cívica-social*, és allò que comporta de promoció i formació de valors essencials per a la convivència i la ciutadania incentivant l'esperit crític, democràtic i pluralista, capacitant totes i cadascuna de les persones per al ple exercici dels drets i responsabilitats que s'associa a una condició ciutadana.

Reflexionem a continuació sobre la incidència que tenen en l'oci cada una d'elles.

Oci i educació permanent

L'educació permanent inicia l'adaptació als canvis socials, especialment els relacionats amb la millora de la qualitat de vida com la seva tasca essencial, en la dècada dels anys 60. El referent és el concepte més obert d'educació

d'adults que s'elabora en la Conferència de Montreal (1960). La definició més acceptada arribarà amb la Conferència de Nairobi (1976). En ella es va concloure que l'educació de persones adultes hauria d'estar orientada envers una sèrie d'àmbits relacionats amb les necessitats que se li plantegen en aquest moment de la humanitat. Entre elles pot llegir-se la conveniència d'educar per a "l'aprofitament de forma creativa del temps lliure". Si la definició més encertada d'educació permanent arranca precisament d'aquesta mateixa conferència, com no considerar que l'educació de l'oci és un àmbit essencial de l'educació permanent?

L'oci emergeix com a àmbit d'aprenentatge

Anys més tard, en l'Informe Delors (1996), es considerarà que l'educació permanent, o durant tota la vida, és una clau d'accés al segle XXI. Es tracta d'una educació que considera no solament les mutacions de la vida professional, sinó també l'estructuració contínua de la persona humana, el seu coneixement, les seves competències i el seu judici. Si l'educació és present al llarg de tota la vida, allò important es desplaça cap a una capacitació de fet, que permeti enfrontar-nos amb èxit a les urgents necessitats socioculturals actuals; no és potser, una d'elles, l'oci? En aquest context, l'oci emergeix com a àmbit d'aprenentatge en creixent demanda, tant per la necessitat d'aprendre les destreses necessàries per a les noves pràctiques i estils de vida d'oci, com per la consideració d'oci que comencen a tenir certs aprenentatges.

En els programes universitaris destinats a gent gran, que tant s'han desenvolupat els darrers anys en les universitats espanyoles, podem parlar de la formació com oci, de l'aprenentatge gustós, d'una possibilitat més d'oci cultural. Carmen Serdio (2006: 117), en la investigació realitzada amb aquest tipus d'alumnes a la *Universidad de Salamanca*, precisa que en la llista de motius que justifiquen la participació en educació, tant d'homes com de dones grans "cal afegir la recerca de l'activitat educativa en la seva dimensió més expressiva i més orientada cap a l'aprenentatge: aprendre coses noves i experimentar plaer en el procés d'aprendre". Aquesta i altres investigacions recents, realitzades en entorns similars demostren la important funció que estan assumint aquests programes en la defensa d'una més gran qualitat de vida de la nostra gent gran.

Oci i formació laboral i ocupacional

Una forma de captar globalment la importància dels treballs de l'oci en la societat actual pot ser agrupar-los en funció de les cinc dimensions de l'oci autotèlic, concepte que he tingut l'oportunitat de desenvolupar en altres avinenteses (Cuenca, 2000). Des de la dimensió lúdica trobem les ocupacions relacionades amb el joc, les joguines, esports, bricolatge i *hobbies*. Juntament amb elles podem pensar en el treball que es desenvolupa a l'entorn dels diferents clubs esportius, als parcs d'atraccions i parcs temàtics o la multitud d'especialistes que exerceixen el seu treball en les grans indústries de la diversió, el món de la televisió, el cinema, els jocs electrònics o el

recent camp de la realitat virtual. Des de la dimensió creativa ens aboquem a la cultura com a món laboral, a les feines en els museus, els teatres, les associacions culturals, les sales de concerts i espectacles, els centres juvenils o de tercera edat; als cors, orquestres i altres manifestacions musicals; al món de la literatura, la poesia, la novel·la o les revistes especialitzades. En la dimensió ambiental-ecològica desenvolupen la seva tasca diferents professionals dels espais d'oci: places de joc, parcs, platges, llocs de vacances, zones de passeig, esbarjo i adequació d'espais naturals. També es contempla aquí el creixent desenvolupament de les activitats a l'aire lliure, els nous esports de risc, les organitzacions de muntanya, el turisme cultural i ecològic o el recent desenvolupament de l'agroturisme.

En la dimensió festiva destacaria el nou desenvolupament de les festes, des de noces a aniversaris i altres múltiples celebracions; sense oblidar les festes tradicionals, els festivals i les celebracions específiques en clubs i restaurants. Sovint s'oblida la tasca que duen a terme penyes, comparses, confraries i altres múltiples agrupacions festives tradicionals. L'ocupació i el servei que s'està generant des de l'oci solidari té una importància creixent, en els grups i associacions de voluntaris que inverteixen el seu temps lliure en l'ajuda desinteressada a grups de població desfavorits, o en la difusió i el desenvolupament d'idees altruistes i valuoses, unes vegades de caràcter religiós, d'altres simplement cíviques. A tall d'exemple, recordem que aquest tipus d'organitzacions són responsables del 9% de l'ocupació nacional als EUA.

Gran part dels treballs de l'oci es coneixen des de fa temps, tot i que no s'hagi tingut plena consciència de la seva funció o, sobretot, del grup professional al qual pertanyen. Hi ha, tanmateix, dos grups de treballs que s'estan desenvolupant els últims temps. Per una banda, hi ha els gestors i organitzadors de centres, projectes i empreses específiques d'oci, entès el terme sota les denominacions de cultura, esport, turisme i recreació. Per altra banda, els educadors i pedagogs que s'ocupen d'ensenyar i transmetre els aprenentatges artístics, esportius, recreatius o específics d'oci en les seves diverses manifestacions i sempre des d'un prisma didàctic. La seva referència no és tant la docència, en el sentit del professor clàssic, sinó més aviat el rol d'animador i guia.

Oci i educació en i per al temps lliure

La transformació del temps lliure en oci no és tasca que es realitzi de manera espontània i els models de generacions passades no ens serveixen. Allò que en les dècades del 60 al 80, del passat segle XX, anomenàvem educació en i per al temps lliure, ha donat pas a l'Educació de l'Oci: una denominació unida a processos d'aprenentatge d'actituds, habilitats, coneixements, conductes i valors relacionats amb l'experiència d'oci. Ens situa davant d'àmbits d'aprenentatge desinteressat i accions gratificants, associant-se a valors om la llibertat, la participació, la solidaritat o la comunicació. És un procés al llarg de la vida que, com l'oci, evoluciona amb nosaltres mateixos, amb la

finalitat de satisfer les nostres necessitats, capacitats i circumstàncies. El seu objectiu constant és augmentar les opcions, personals i comunitàries, per tenir experiències d'oci de qualitat.

L'Educació de l'Oci, entesa com a procés personal i social, és un àrea de coneixement que, després d'una determinada trajectòria històrica, permet ser estudiada i sistematitzada a través de la Pedagogia de l'Oci (Cuenca 2004:15). El veritable accés a l'oci no consisteix només en la possibilitat de fer, sinó en la capacitat per al gaudi personal al qual només s'hi accedeix des de la formació. L'educació de l'oci obre múltiples possibilitats de millora, que no es refereixen solament a la infància, sinó que afecten totes les edats. Adquireix el seu sentit dins de l'educació integral i total, però la seva especificitat radica en orientar el desenvolupament personal i social des de l'àmbit de l'oci i la vivència dels seus valors.

Oci, animació sociocultural i desenvolupament comunitari

És conegut que el començament de l'animació sociocultural va molt unida al desenvolupament de l'oci i del temps lliure com a fenòmens moderns, però cal precisar. L'oci és un concepte anterior, unit al desenvolupament de la cultura occidental a través de la cultura grega, mentre que el temps lliure és un terme més recent, que té el seu origen en el desenvolupament de la societat industrial. D'aquí que hàgim de matisar que l'animació sociocultural s'ha desenvolupat més aviat a l'empara del temps lliure que el de l'oci. És evident que, entrats ja en el segle XXI, no podem identificar oci i temps lliure. Ander-Egg (2000) afirma que el temps lliure es presenta com un àmbit temporal privilegiat per a les tasques d'animació, puix que en ell es poden promoure múltiples activitats mitjançant les quals és possible satisfer les necessitats i aspiracions de la gent més enllà de l'esfera del treball.

L'educació de l'oci obre múltiples possibilitats de millora, que afecten totes les edats

La confusió entre l'animació sociocultural i el temps lliure no és estranya, malgrat que l'animació no es refereix exclusivament a l'oci. Diferents autors criden l'atenció sobre això: "no hem de caure en l'error d'identificar política cultural amb una cultura de l'oci o de l'esbarjo. No cal interpretar la cultura com a quelcom aplicable únicament al temps lliure i al descans. Al contrari, ha de penetrar en tots els porus de la realitat, a fi de transformar-la, de donar-li forma en harmonia són ideals i aspiracions humanes. Les hores de treball són també part de la realitat i cal implicar-les en els processos de desenvolupament cultural" (Simpson, 1979:133).

Coincidint amb aquests plantejaments, Ventosa (2002) considera que l'animació sociocultural no es pot reduir a l'esfera del temps lliure, tot i que actui en ell i comparteixi amb ell molts aspectes comuns. No cal tampoc identificar-lo estrictament, i per les mateixes raons, amb l'educació en el temps lliure com es tendeix a fer en l'actualitat per part de certs sectors i autors. La capacitació per a l'oci, per viure un oci positiu, creatiu i solidari, és la missió de la Pedagogia de l'Oci; tot i que aquesta no sigui patrimoni

exclusiu dels pedagogs o dels educadors socials, també pot ser una disciplina al servei de l'Animació Sociocultural.

El desenvolupament comunitari, l'animació sociocultural i l'educació de l'oci conflueixen en objectius i reptes comuns

El desenvolupament comunitari, l'animació sociocultural i l'educació de l'oci conflueixen en objectius i reptes comuns, capaços d'il·luminar la millora de la tasca humana. Entre ells es poden destacar els següents:

- Conèixer i aprofundir en els sabers tradicionals: El desenvolupament comunitari perd el seu sentit si no és inserit en la cultura vital. La fruïció de la cultura com a forma de viure l'oci només pot portar beneficis i augment de la seva qualitat. Comparteixo l'opinió de Fumaroli (1991) quan afirma que enfront de la banalització de la cultura no hi ha altra alternativa que un "oci estudiós", entès aquest no com a privilegi ni excepció sinó com "saber bé allò que cal saber, estimar bé allò que s'estima i fer bé allò que es fa".
- Defensa i promoció d'ocis humanitzadors, que tenen un clar exemple en el foment de la lectura. Afirmava Paul Valéry que la persona que no aconsegueix consagrar almenys una hora diària a la lectura anirà disminuint la seva cultura i negant la seva veritable llibertat d'esperit. Tanmateix, la distància que hi ha entre els índexs de lectura dels espanyols, l'audiència dels programes televisius i les hores que passem davant els ordinadors augmenta cada dia. La lectura gratuïta és sempre un plaer i una obertura a un món més enllà del nostre. Les seves conseqüències immediates, l'exercici de la imaginació i el desenvolupament de l'esperit. La lectura, les arts i després de pràctiques d'oci minoritàries relacionades amb els sabers humanistes, s'han d'ensenyar adequadament per tal que el seu exercici sigui gratificant als qui els practiquen i els ajudi a enfortir la seva condició humana. Lectura, música, arts..., heus aquí una altra missió concreta de la formació necessària per a un oci de qualitat.

Alguns dels principals referents educatius per al desenvolupament d'un adequat oci comunitari es remeten a la Carta Internacional de l'Oci i a la Carta Internacional per a l'Educació de l'Oci de la World Leisure and Recreation Association (WLRA, 1994). En elles s'assenyala que l'oci contribueix a l'exercici d'una ciutadania democràtica en la mesura que:

- Enforteix la integració comunitària i afavoreix l'entesa, la interrelació i la identitat cultural.
- S'exercita i reclama com a dret personal i de tots
- És font de coneixement que convé aprendre i difondre
- És àmbit de desenvolupament personal i social
- S'utilitza com a mitjà per augmentar la qualitat de vida
- Capacita per al gaudi dels serveis d'oci
- Promou l'aprenentatge al llarg de la vida
- Disminueix les barreres i impediments per satisfer les necessitats d'oci de totes les persones.

- Desenvolupa una comunitat inclusiva
- Preserva els recursos naturals i culturals.

Oci i educació especialitzada en problemes d'inadaptació i marginació social

Les intervencions educatives relacionades amb l'oci incideixen en aspectes essencials de l'accessibilitat i la igualtat d'oportunitats. En el cas de les persones amb necessitats especials, els beneficis poden ser encara més grans, perquè l'oci genera àmbits de trobament de gran incidència per a la integració. En situacions associades a problemes d'exclusió, inadaptació i marginació social, l'afirmació del dret a l'oci és una realitat plena de llums i ombres. Per una banda, s'ha avançat en el marc actitudinal i normatiu i, a vegades, en l'elaboració de Plans d'Acció; però per altra banda, l'accés a l'oci segueix presentant nombroses dificultats per a molts col·lectius, agreujades per la crisi en la qual ens trobem immersos.

L'aplicació pràctica dels Principis de les Nacions Unides sobre independència, participació, dignitat, cures i realització dels propis desigs, implica un canvi en el punt de vista en la planificació estratègica i, conseqüentment, en la intervenció. D'un plantejament "basat en les necessitats" s'ha de passar a un altre "basat en els drets", que reconeix la igualtat d'oportunitats en tots els aspectes de la vida i recolza la posada en pràctica de la participació en el procés polític. L'oci no és un luxe sinó una necessitat de les persones.

Una educació especialitzada no tan sols no pot ignorar aquests temes, sinó que també ha de capacitar els educadors en aspectes pràctics, fonamentals per fer possible la igualtat d'oportunitats, com: superació de barreres d'oci, adaptació de recursos per fruit de l'oci o coneixement dels aspectes més elementals de les persones amb discapacitat en la seva relació amb l'oci.

Oci i educació cívica-social

Oci i ciutadania són termes en permanent canvi que miren de donar resposta a noves necessitats que apareixen en la societat del coneixement. Un oci i una ciutadania dignes impliquen el reforçament de vincles entre persones i institucions, de manera que cada persona pugui tenir la seguretat que els seus drets estan garantits. També exigeix una presa de consciència i la posada en pràctica d'uns valors específics que s'aconsegueixen a través de processos formatius.

Des d'un punt de vista comunitari necessitem afirmar certs valors bàsics, indispensables per a la convivència i la ciutadania. Adela Cortina (1999: 229) considera que els valors nuclears per a la ciutadania són: llibertat, igualtat, solidaritat, respecte actiu i diàleg, entès com a disposició a resoldre els

problemes comuns a través d'una comunicació sincera. Aquests mateixos valors també es poden considerar bàsics en l'exercici d'un oci implicat en el desenvolupament humà. Juntament amb la imprescindible vivència de llibertat, l'oci digne es realitza partint del reconeixement d'un veritable dret a l'oci, que implica supressió de barreres, sostenibilitat i inclusió. Aquests són atributs que hem assenyalat abans com a propis de l'oci solidari.

Més enllà de la votació política, la participació ciutadana s'afavoreix amb pràctiques de oci, adaptades a la idiosincràsia dels pobles, amb espais compartits de jocs, espectacles, cultura i comunicació. Les ciutats modernes han revisat el seu urbanisme convertint els seus centres històrics en llocs d'oci. Des d'un punt de vista estructural, proliferen els jardins, poliesportius, museus, places de joc infantil, biblioteques, auditoris, teatres i múltiples espais d'ús sociocultural. No podem pensar en el nou ciutadà oblidant-nos d'aquests espais i del seu potencial de participació.

Reflexió final

L'oci es presenta en l'actualitat com un àrea transversal de l'Educació Social

Després d'haver realitzat una nova lectura dels àmbits de l'educació social a la llum de l'oci, allò primer que hem d'afirmar és que l'oci, el seu coneixement i la seva educació es presenta en l'actualitat com un àrea transversal de l'Educació Social. Un àrea que és present en els diferents àmbits de realització d'aquesta, impregnant-los i matisant-los tot i que sense omplir-los per complet.

De la constatació d'aquest fet es dedueix que el coneixement de l'oci com a fenomen diferenciat, així com de les seves possibilitats, beneficis i dificultats, és un contingut ineludible de tota Educació Social i de les pràctiques professionals dels educadors socials. Tanmateix, una cosa és la necessitat d'aquests coneixements mínims, separats dels tradicionals tractaments en què es confonia oci amb temps lliure o amb animació sociocultural; i una altra, ben diferent, l'especialització dels educadors socials en una Pedagogia de l'Oci actualitzada i contextualitzada en els seus diferents àmbits d'aplicació.

El potencial de l'oci al segle XXI radica, com ja vam anticipar, en un coneixement actualitzat que implica la comprensió del seu significat i la transcendència de la seva intervenció; però, educativament, aquesta no s'ha de dur a terme a partir d'una concepció d'oci qualsevol, sinó des d'un oci entès com a àmbit experiencial, amb les seves potencialitats de desenvolupament i innovació social.

Juntament amb el desenvolupament del sentiment, la ment i les habilitats personals, l'educació del nou ciutadà ha d'incorporar la pràctica solidària, l'obertura als altres ciutadans i el reconeixement actiu dels seus drets. L'oci és un àmbit excel·lent per fer realitat aquestes propostes. Abordar l'oci soli-

dari des del desenvolupament i des de la ciutadania potencia que les persones se sentin part d'un lloc, amb una identitat cultural determinada, no per això exempta de conflictes i contradiccions. La ciutadania moderna comporta l'acceptació de «l'altre» com a subjecte de drets i deures, com un interlocutor vàlid en la presa de decisions, com un conciudadà. Per això es pot afirmar que un oci adaptat al segle XXI és aquell que defensa els valors de convivència i ciutadania.

El desenvolupament d'un oci solidari i just fa pensar en un món més feliç. Molts dels problemes que planteja l'oci dels nostres dies poden trobar la solució idònia en l'exercici d'un *otium cum dignitate*, com el va anomenar fa molts segles Ciceró, un oci adequat als nous temps. Però no hem de caure en l'error de creure que això sorgirà espontàniament, els interessos econòmics privats i els interessos ideològics públics fa temps que van descobrir el potencial de les experiències d'oci. Per dur a terme un oci personal i comunitari, lliure i solidari, necessitem creure en ell, aprofundir en els seus significats i portar-lo a la pràctica. La realització de les seves propostes, sense ser les úniques possibles, aporten noves maneres de contemplar i enriquir el futur de l'Educació Social.

Manuel Cuenca Cabeza
 Director de l'*Instituto de Estudios de Ocio*
Universidad de Deusto

Bibliografia

- Alonso López, F.** (dir.) (2003), ACCEPLAN. *Plan de accesibilidad 2003/2010*. Libro Blanco. Por un nuevo paradigma, el diseño para todos, hacia la plena igualdad de oportunidades. Instituto Universitario de Estudios Europeos e IMSERSO. Madrid.
- Ander-Egg, E.** (2000), *Metodología y práctica de la Animación Sociocultural*. Editorial CCS. Madrid.
- Caride, J. A.** (2005), *Las fronteras de la pedagogía social*. Gedisa. Barcelona.
- Cátedra Ocio y Discapacidad del Instituto de Estudios de Ocio** (2003), *Manifiesto por un ocio inclusivo*. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Cortina, A.** (1999), *Ciudadanos del mundo. Hacia una teoría de la ciudadanía*. Alianza Editorial. Madrid.
- Cuenca, M.** (2000), *Ocio humanista: dimensiones y manifestaciones actuales del ocio*. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Cuenca, M.** (2004), *Pedagogía del ocio: Modelos y Propuestas*. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Cuenca, M.** (2005), *Ocio solidario. La experiencia en grupos de jóvenes y jubilados*. Universidad de Deusto. Bilbao.

- Cuenca, M.** (2006), *Aproximación Multidisciplinar a los Estudios de Ocio*. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Cuenca Cabeza, M.** (2008), *¿Qué es el ocio? 20 respuestas clásicas y un testimonio*. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Delors, J.** (1996), *La Educación encierra un tesoro*. Correo de UNESCO. México.
- Elzo, J.; Silvestre, M.** (dirs.) (2010), *Un individualismo placentero y protegido*. Cuarta Encuesta Europea de Valores en su aplicación a España. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Félix T.; Sepúlveda F.; Gonzalo R.** (2008), *Didáctica General para educadores sociales*. Mc Graw Hill. Madrid.
- Fumaroli, M.** (1991), *L'État culturel. Essai sur une religion moderne*. Editions de Fallois. París.
- García Garrido J.L.; Alejos, C.J.; Rodríguez, A.** (2001), *Esquemas de pedagogía social*. EUNSA. Pamplona.
- Gómez, M.** (2000), "Sectors i àmbits d'intervenció de l'educació social. Aproximació conceptual", en *Temps d'Educació*, nº 24, pp. 409-425.
- Henderson, K.** (2000), "Desarrollo humano y ocio justo", a Cuenca Cabeza M.(ed.), *Ocio y desarrollo humano*. Propuestas para el 6º Congreso Mundial de Ocio, pp. 37-51. Universidad de Deusto. Bilbao.
- Larrosa, J.** (2006), "Sobre la experiencia", a *Revista Aloma, Filosofía de l'educació*, 19, 87-112.
- Morgan, M.; Lugosi, P.; Brent Ritchie, J.R.** (Eds) (2010), *The Tourism And Leisure Experience: Consumer And Managerial Perspectives*. MPG Books Limited. Bodmin UK.
- Petrus, A.** (1997), "Educación social y perfil del educador social". A Sáez, J. (coord.) *El educador social*, Universidad de Murcia, Murcia, pp. 165-233.
- Sáez, J.** (1988), *La construcción de la educación*. Nau Llibres. València.
- Serdio, C.** (2006), *Mujeres que envejecen, mujeres que aprenden*. Publicaciones Universidad Pontificia. Salamanca.
- Simpson, J.A.** (1979), *Hacia una democracia cultural*. Ministerio de Cultura. Madrid.
- Stebbins, R.** (1996), "Volunteering: A serious leisure perspective", a *Non-profit and Voluntary Sector Quarterly*, 25, 1996, pp. 211-224.
- Sue, R.** (1980), *Le Loisir*. Presses Universitaires de France. París.
- Ventosa, V. J.** (2002), *Fuentes de la animación sociocultural en Europa*. Editorial CCS. Madrid.
- WLRA** (1994), "International Charter for Leisure Education", ELRA (European Leisure and Recreation Association), summer, 13-16. Edició en espanyol a Cuenca, M. (2004), *Pedagogía del ocio: Modelos y Propuestas*. Universidad de Deusto, Bilbao: pp. 315-324.